

Mikrotipográfiai botorságok

Nagy Bence

E sorok írója már számtalanszor volt fültanúja olyan magvas kijelentéseknek, hogy „ne legyen egymás alatt három elválasztásnál több, mert az nem szép”, vagy „rendkívül rosszul fest a sor végén a nagy A betű, ezért vigyük át a következő sorba”. Logikusan gondolkodó emberként rögtön felvetődött benne a kérdés: miért is?

A tipográfia oktatásának egyik útja, hogy szabályokkal látjuk el a hallgatókat, amelyek követésével kevésbé véthetik el a helyes irányt. Ezzel csupán annyi a baj, hogy idővel csak a szabályok maradnak meg bennük, és az azokat létrehozó valódi szándék és alkalmazásuk körülményei feledésbe merülnek. Különösen igaz ez a tipográfiai tanítás peremvidékeire, a nyomdászképzésre és a korrektoriskolákra. Mégpedig olyannyira, hogy e sorok írójában is felmerült: csak a funkcionális tipográfia korában hagyjuk magunk mögött ezeket a kövületeket, vagy régebben se tisztelték őket szentként?

E kérdések alapját az adja, hogy a szöveget nem egy írtózatosan hosszú pergamentekercs egyetlen végeláthatatlan sorába írjuk, hanem téglalap alakú papírok téglalap alakú felületébe helyezük. Szövegünket így bizonyos pontokon kénytelenek vagyunk megtörni, miközben az olvashatóság legkisebb sérülésére törekszünk. Némely módszer nem is egészen logikus, viszont az olvasás tanulása már gyermekkorban kezdődő hosszú folyamat, és eközben ezek megszokottá válnak.

A legfőbb szabály, hogy a szóközök egyenlenségét meg kell őrizni, mivel a betűk feketéje és a fehér területek ritmusa csak így biztosítható. Ennek fontosságát nem lehet elégszer hangsúlyozni, de ugyanakkor könnyen belátható: éppen azért alkalmazunk elválasztásokat a szövegekben, hogy a szóközök ne legyenek túlságosan nagyok. Mivel úgy olvasunk, hogy agyunk egész szavakat fog fel egyszerre, azzal vétünk leginkább az olvashatóság ellen, ha a szót mint önálló logikai egységet két részre bontjuk. A két rész csak együtt hordozza az eredeti jelentését, viszont az agy nem tudja egy lépésben feldolgozni. Szere

rencsére mire felnövünk a gyors olvasáshoz, addigra annyira megszokottá válnak az elválasztások, hogy a szem hirtelen sorváltásával gyakorlatilag nem támad fennakadás az értelmezésben.

A következő szabályt itt fogalmazhatjuk meg: az elválasztásnak olyan helyre kell esnie, hogy az ne zavarja az értelmezést. Mit is jelent ez valójában? Sor végére nem kerülhet olyan alak, amely az eredetitől eltérő, önálló jelentéssel bír (pl. a *Mikrotipográfiai kalandozások* rab-bi-lincselés példája ilyen). Nem kerülhet csak egy ligatúra a sor végére (pl. fi-atal), mivel ezek az összevont betűk a teljes szóban könnyen értelmezhetőek, de esetleg megakaszthatják az olvasást önállóan nem alkalmazott alakjuk szokatlanságával: senki nem tanul ugyanis ligatúrákat olvasni az iskolában. Lehet-e kétbetűs elválasztás a sor végén vagy elején? Igen, sőt ebben az esetben a legkisebb az esély arra, hogy az eredeti szót félreérthetjük. „De hát nem szép a kétbetűs elválasztás...”

Az angolszász könyvművészet gyakran megkülönböztetett módon használja a mondat vége után álló szóközt, ez néha csak az alapszóköz duplája, de igényes kivitelezésű könyvben is találhatunk olyat, hogy egy négyzet szélességű térközt alkalmaznak; a német tipográfiára pedig jellemző, hogy szóösszetételek határánál kerüli a ligatúrák használatát. Mindezzel szemben a magyar tipográfia a szöveg homogenizálására törekszik, nálunk nincsenek megkülönböztetett szerepek és helyzetek, minden egyforma és egyenrangú. Vagyis nemigen lehet találni elvi alapot arra, hogy a kétbetűs elválasztást tiltsuk. Jogos felvetés ilyenkor, hogy a maradék szótag esetleg még befért volna az előző sorba, de az optimális működésre beállított szedőrendszer ekkor így is tett volna, tehát a rövid szótagok bezusakolásával legfeljebb a szóközök egyenlensége ellen véthetünk.

Hasonló kategóriába tartozik a sorvégi mondatkezdő nagybetű (pl. A) és határozott névelő is (pl. a), amelyek megkülönböztetése mikrotipográfiai botorságok születésének végeláthatatlan

Nagy Bence

sorát indíthatná el. „Ne válasszuk el a névelőt a főnévtől, de akkor ne válasszuk el az alanyt az állítmánytól, az állítmányt a tárgytól, és persze a jelzót a jelzett szótól sem.” Az olvasás lineáris folyamat, mindegyik szóra sor kerül valamikor, és az értelmezés nem javul ezektől. És ha a többi sorban már szétszakítottunk szavakat mint önálló értelmű egységeket, ahhoz képest mekkora jót tehetünk mindezzel? Az pedig, hogy a sor végén egy térköz után csak egy jel szerepel, semmivel sem zavaróbb, mintha a sor elején történik ez ugyanezzel a betűvel.

Meg kell azonban különböztetni azt, amikor több azonos szót kerül egymás alá a sor elején vagy végén. A sor végén leginkább csak esztétikai problémát okoz az így létrejött csatorna, a sor elején azonban már zavarhatja az olvasást, amennyiben a szem az új sorra ugráskor hasonló kezdetük miatt elvétí azt, és rossz helyre pozicionál.

A logikai sík bejárása után nézzük meg, hogy a régiek másképp vélekedtek-e ezekben a kérdésekben. A Timkó György által szerkesztett, 1972-ben megjelent *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó* tekinthető az ólomszedésen felnőtt generáció szakmai tudásanyagát összesűrítő műnek, és ez a könyv még ma is kedvelt forrása a tipográfia iránt érdeklődőknek. E sorok írója kíváncsian vette kezébe, hátha a mikrotypográfiai botorságok melegágyára bukkanhat ezáltal, de legnagyobb öröme tévedett.

„Az egyenletes, szűk szöközű szedés érdekében a sor végén kétbetűs elválasztás is megengedhető.” „Általában nem határozható meg, hogy egymás alatt hány diviz lehet, mert elsődleges a szűk szöközű szedés; törekedni kell arra, hogy minél kevesebb...” „Sor végére egy magánhangzós mondatkezdő szó (A, E, S stb.) általában nem kerülhet. Keskeny szedésnél ettől eltekinthetünk.”

Elég csak a 286. oldal e néhány szemelvényét elolvasnunk, hogy rájövünk: nem szabályokról esik itt szó, csupán jó szándékú útmutatásról, amelyek követése éppen annyira hasznos, amennyire merev szabállyá tételük botorság, és hogy ezek a legkevésbé sem ellenkeznek a fent leírtakkal.

Távol álljon azonban e sorok szerzőjétől, hogy a szabályok elvetését próbálja szabállyá emelni. A tipográfia rendszere a tipográfus személyen keresztül formálódik, így elsősorban tőle függ, hogy vizuális világát hogyan építi fel. Amíg saját törvényei támaszkodnak a mikrotypográfia alapelveire, nem vétheti el a helyes irányt.

A *Mikrotypográfiai kalandozások* megírásának egyik leplezetlen célja az volt, hogy leszámoljon azokkal a tipográfiába épült hiedelmekkel és rossz szokásokkal, melyeket keletkezésük idejének távolsága miatt egyesek már hagyományként emlegetnek. Két nagyszerű tipográfus, Haiman György és Virág-völgyi Péter tett kísérletet arra, hogy a funkcionális tipográfia elveit honosítsa meg, így aztán ők elvetették a „lipcsei szabályok” azon reguláit is, amelyek sem olvasáspszichológiailag, sem pedig esztétikailag nem voltak igazolhatóak. A tipográfia már régen túllépett a szabadsoros szedés tiltásán, sőt Suzanne West a *Stílusgyakorlatok* című könyvében egyenesen így ír: „A modern szöveg mindig balra zárt. Ez nemcsak a betűk és a szavak közötti egyenletes közöket biztosítja, hanem egyensúlyt teremt az egységesség és a változatosság között.” (p. 139) Azonban korántsem lehet őt a hagyományos tipográfia megrogzított üldözőjének tekinteni: „A klasszikus nyomtatott oldal éppoly megnyugtató és barátságos, mint kulturális környezetünk bármely más eleme.” (p. 22) Nincs is mit csodálkozni azon, hogy az utóbbi idők legjelentősebb tipográfiai szakkönyve (Virág-völgyi Péter: *A tipográfia mestersége – számítógéppel*) szintén szabadsoros szedéssel készült.

A *Tipográfiai aprómunka* című írás nagy hibája, hogy olyan kijelentéseket tulajdonít e sorok írójának, amelyek pusztán a szöveg félreértéséből fakadnak. Illés Gábor az iparművészeti főiskolán *A betűszedés művészete* címmel írt és a Magyar Grafikában régebben leközölt szakkolozatában már ismerteti az elválasztójelek QuarkXPress alatti kilógatásának trükkjét: „Betűszerkesztő program (Fontographer) segítségével az elválasztójel szélességi értékét úgy csökkentettük, hogy a jel alakja nem változott, így mintegy lelóg a betűtörzsről.” E sorok szerzője csak túlment e szakmai fogás ismertetésén, ráadásul a képernyőkép alatt a következőkre hívta fel a figyelmet: „Az elválasztójeleknek csak az a kis része látható, amely a margóhatáron belül marad, nyomtatáskor és levilágításkor viszont a teljes jel a hordozóra kerül.” Szó sem volt tehát az elválasztójelek megcsonkításáról, a cikk csak azok kilógatásáról írt. A teljes képhez egyébként hozzátartozik az is, hogy rövidebb vagy kisebb méretű elválasztójelet néha alkalmaznak borítóterveken, ahol a nagyméretű címekben így is betölti funkcióját, ugyanakkor grafikai hatása kedvezőbb.